

Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytetu Śląskiego

Komisja Krajobrazu Kulturowego
Polskiego Towarzystwa Geograficznego

PROBLEMY OCHRONY I KSZTAŁTOWANIA KRAJOBRAZU
GÓRNEGO ŚLĄSKA
NA TLE DOŚWIADCZEŃ Z INNYCH REGIONÓW POLSKI

UPPER SILESIA – PROBLEMS OF PRESERVATION
AND MODELING OF CULTURAL LANDSCAPE
AT THE BACKGROUND OF EXPERIMENTS OF OTHER REGIONS

Pod redakcją:

Andrzeja T. JANKOWSKIEGO
Urszuli MYGI-PIĄTEK
Grzegorza JANKOWSKIEGO

Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 1

SOSNOWIEC 2002

Redaktor prac Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego
Andrzej T. JANKOWSKI

Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego nr 26

Recenzent: Maria Z. PULINOWA
Krzysztof WOJCIECHOWSKI

Przygotowanie do druku: Mariusz RZĘTAŁA

Projekt okładki: Katarzyna LEŚNIOK

Copyright © 2002 by Uniwersytet Śląski
Wszelkie prawa zastrzeżone

Wydawca:

Wydział Nauk o Ziemi UŚ
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec

Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec

Zrealizowano ze środków finansowych Uniwersytetu Śląskiego oraz Polskiego Towarzystwa Geograficznego

ISBN 83-87431-54-0

Druk: Regina Poloniae, Częstochowa, n. 400 egz.

Spis treści

	<i>Str.</i>
SŁOWO WSTĘPNE (<i>Urszula MYGA-PIĄTEK</i>)	7
„JESTEŚMY W DRODZE” (<i>Maria Z. PULINOWA</i>)	9
STUDIA TEORETYCZNE	
Józef WOJTANOWICZ Geneza i wiek krajobrazów kulturowych Europy	13
Florian PLIT Elementy składowe krajobrazu kulturowego	21
Krzyszyna PAWŁOWSKA Konflikty wokół ochrony i kształtowania krajobrazu	27
Jacek ŁAPIŃSKI Cywilizacyjno-kulturowe transformacje przestrzeni społecznej	34
Maria PIETRAS Krajobraz kulturowy w ujęciu psychologicznym	41
STUDIA REGIONALNE	
Alicja SZAJNOWSKA-WYSOCKA Europeizacja krajobrazu kulturowego Górnego Śląska	53
Lukasz OBROŚLAK Wpływ warunków naturalnych na rozwój przestrzenny Strzemieszyc (Dąbrowa Górnicza)	59
Daria PIONTEK Percepcja, ocena i waloryzacja krajobrazu miasta Bytomia przez mieszkańców	68

Patrycja PRZEWOŹNIK Wpływ gospodarczej działalności człowieka na kształtowanie miejskiego krajobrazu kulturowego w Chorzowie II (1934-2001)	73
Beata HIBSZER, Adam HIBSZER Wapienniki jako element krajobrazu kulturowego Mikołowa	83
Małgorzata SANOCKA-BURY Zabytkowe kościoły drewniane w krajobrazie Górnego Śląska	87
Grzegorz JANKOWSKI Próba wydzielenia krajobrazów pocysterskich okolic Rud Wielkich	96
Urszula MYGA-PIĄTEK Zabytkowe studnie w krajobrazie Wyżyny Częstochowskiej	100
Jerzy NITA Wizualizacja elementów krajobrazowych z wykorzystaniem modeli cyfrowych	115
Zbigniew CAPUTA Przysiółki jako element krajobrazu Beskidu Żywieckiego	121
Ewa MALINOWSKA, Andrzej RICHLING Ocena krajobrazów parków narodowych Polski północno-wschodniej	132
Joanna PLIT Zmiany biegu Wisły na odcinku od Stężycy do Magnuszewa oraz ich skutki	143
Anna KOWALSKA Analiza zmian krajobrazowych w dolinie rzeki Wisły pomiędzy Warszawą a Płockiem w XIX i XX wieku	151
Halina POWĘSKA Przemiany cech przestrzennych krajobrazów obszarów wiejskich położonych w strefie podmiejskiej Warszawy (na przykładzie wsi Czarny Las)	160
Wilotta KALAMUCKA Walory przyrodnicze i kulturowe Krańckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu	167
Jolanta RODZOŚ Rola czynników przyrodniczych w procesie kształtowania krajobrazu kulturowego Lublina	175
Jadwiga MICHALCZYK Zastosowanie metody względnych odchyleń Jana Emsta w badaniach krajobrazowych	185
Sebastian BERNAT Spacer dźwiękowy – metodą poznania krajobrazów kulturowych	192

Słowo wstępne

Niniejszy zbiór artykułów stanowi pierwszy tom serii wydanej jako Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Komisja ta została powołana wiosną 2002 roku, ale idea jej utworzenia sięga pierwszego Seminarium Krajobrazowego zorganizowanego na Wydziale Nauk o Ziemi UŚ w Sosnowcu w 2000 r., które było poświęcone współczesnym kierunkom i metodom badań krajobrazu w Polsce.

Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG pełni rolę ogólnopolskiego forum wymiany wyników badań, poglądów, opinii i wniosków, dotyczących ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego w ujęciu regionalnym i kompleksowym. Zadaniem Komisji jest m. in.: inicjowanie i prowadzenie interdyscyplinarnych prac badawczych w zakresie krajobrazu kulturowego; systematyczne organizowanie tematycznych konferencji naukowych poświęconych problemom kształtowania i ochrony krajobrazów kulturowych; wzajemna inspiracja i wymiana dotycząca terminologii, metod oraz kierunków badań; oddziaływanie opiniotwórcze, edukacyjne i lobbistyczne oraz promocyjne i upowszechniające.

Wydany tom jest zbiorem 23 artykułów autorstwa przedstawicieli kilku dyscyplin. Wśród autorów najliczniej reprezentowani są geografowie, ale możemy także poznać problemy ochrony i kształtowania krajobrazu widziane okiem ekologa, architekta, historyka, psychologa i filozofa przyrody.

Pierwszy tom nosi tytuł „Problemy ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego Górnego Śląska na tle doświadczeń z innych regionów”. Krajobrazy regionu górnośląskiego traktowanego tu jako kraina historyczno-etnograficzna zostały przedstawione na szerszym tle fizjonomii przestrzeni przyrodniczo-kulturowej całego województwa śląskiego, a w dalszej części także na tle kilku regionów Polski (głównie Mazowsza, Lubelszczyzny, Polski północno-wschodniej). Tom zawiera także artykuły o charakterze studiów teoretycznych, i to one stanowią wprowadzenie w regionalne ujęcie niniejszego zbioru.

Region górnośląski od około 10 tys. lat stanowi obszar, na którym stopniowo nawarstwiały się efekty działań człowieka wobec zasobów przyrodniczych. Górny Śląsk stanowi dla studiów krajobrazowych niezwykle cenny poligon badawczy i aplikacyjny. Obszar ten można uznać za modelowy w skali Polski i Europy w zakresie monitorowania skutków stopniowego przekształcania przestrzeni oraz postępujących procesów rewitalizacyjnych. Jednocześnie jest to obszar o bardzo wyrazistym i wielowątkowym wzorcu kulturowym.

Współczesna wiedza oparta na wynikach nauk szczegółowych uzmysławia skalę przekształceń środowiska przyrodniczego i kulturowego naszego regionu. Pozwala także na, w miarę precyzyjną, prognozę przyszłego stanu krajobrazu oraz określenie dominującego charakteru kształtujących go zjawisk i procesów. Jak napisała poniżej Pani Profesor M. Z. Pulinowa – „Jesteśmy w drodze”. Działaniom planistycznym, architektonicznym, decyzyjnym powinno towarzyszyć poczucie odpowiedzialności nie tylko za ekonomiczną, ale przede wszystkim przyrodniczą i kulturową wartość obecną w krajobrazie każdego regionu. Prace te możemy prowadzić w atmosferze dialogu nie tylko pomiędzy przedstawicielami różnych dziedzin nauki, ale także gospodarki, regionalnej administracji oraz edukacji. W takich warunkach, opartych na zasadach partycypacji społecznej i sztuce negocjacji ma szansę tworzyć się najbardziej pożądany model kształtowania przestrzeni.

Przekazując w Państwa ręce niniejszy tom pragnę złożyć podziękowania władzom Uniwersytetu Śląskiego za finansową pomoc w realizacji tego przedsięwzięcia. Dziękuję Dziekanowi Wydziału Nauk o Ziemi – Panu Profesorowi Jackowi Jani za zainteresowanie i przychylność wobec interdyscyplinarnego spojrzenia na krajobraz kulturowy. Wszystkim współpracującym osobom oraz członkom Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, w imieniu całego zespołu redakcyjnego, wyrażam uznanie i podziękowanie za okazaną wolę wspólnego działania na rzecz ochrony zabytkowych krajobrazów i kształtowania przestrzeni opartej na naukowej refleksji.

Urszula Myga-Piątek

„Jesteśmy w drodze”

W ostatnim dziesięcioleciu przestrzeń Polski ulega szybkim przekształceniom. Wokół miast rozrastają się dzielnice o niskiej zabudowie, kosztem obszarów do niedawna jeszcze uprawianych rolniczo. Na ich obrzeżach miesza się – to co wiejskie i to co rolnicze. Zmiany w funkcjonowaniu wsi powodują drastyczny wzrost bezpiecznych, „dziczących” ugorów.

Schyłkowa faza wielkiej, trwającej ponad 200 lat ery industrialnej, już teraz zaznacza się wyraźnie na terenach uprzemysłowionych. Przykładem jest Górny Śląsk, gdzie znikają symboliczne dla tej krainy wieże kopalniane, demontuje się kominy hut, a hale fabryczne zamienia na „pawilony”, „galerie” o różnych nieprodukcyjnych funkcjach.

Wśród wielu zaskakujących elementów w pobliżu domostw, pojawia się zupełnie nowe zjawisko w krajobrazie – markety. Na przedmieściach, a czasem nawet w obrębie miast błyskawicznie wyrastają wielkie, obce naszej architekturze zespoły handlowe o całkowicie sztucznie wykreowanym obliczu. Tereny tak intensywnej wymiany handlowej, amerykańscy architekci określają jako „przestrzenie chciwości”.

Zmienia się nie tylko krajobraz; duże zmiany zachodzą w ludziach. Zanikają dotychczas pielęgnowane tradycje miejscowe; pojawiają się nowe, importowane z innych regionów Ziemi.

Jaką miarą oceniać te nowe zjawiska? Jaki zaproponować kierunek myślenia tym, którzy decydują, planują i kształtują krajobrazy w Polsce współczesnej. Jak w sposób czytelny ukazywać walory krajobrazów odziedziczonych po przodkach? Jakie konsekwencje ponosi naród, który podporządkowuje całą gospodarkę przestrzenną celom pragmatycznym?

Oto kilka pytań, na które od kilku lat poszukujemy odpowiedzi w interdyscyplinarnych spotkaniach Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Na łamach niniejszego tomu spotykają się doświadczeni badacze krajobrazu kulturowego oraz osoby młode – doktoranci, a nawet studenci. Kierujemy się nie tylko chęcią obiektywnego opisu zastanej rzeczywistości. Spotkania te mają charakter dialogu, gdzie liczy się też spojrzenie subiektywne, poparte własnym doświadczeniem. Taki styl spotkań jest wyjątkowo inspirujący – naprowadza myśl na nowe, pograniczne ścieżki. W imieniu zespołu redakcyjnego zapraszam do zapoznania się z tomem prac oraz do wymiany poglądów z autorami.

Maria Z. Pulinowa